

Årdala kyrkogård

Årdala 2:1, Bettna församling, Södermanlands län, Strängnäs stift

Antikvarisk konsekvensanalys av ansökan om igenläggning
av kyrkogårdens grusgångar

2023-05-30

Årdala kyrkogård

Årdala 2:1, Bettna församling, Södermanlands län, Strängnäs stift

Antikvarisk konsekvensanalys av ansökan om igenläggning
av kyrkogårdens grusgångar

© 2023 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Sörmlands museum
Box 314, 611 26 Nyköping

byggnadsvard@regionsormland.se

www.sormlandsmuseum.se

Författare: Anton Blomgren, antikvarie

Omslagsbild: Grusgång i kyrkogården. SLM D2023-0382.

Foto, där ej annat anges: Anton Blomgren, Sörmlands museum

Diarienummer: KN-SLM23-0051

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriet. Enligt FUK-avtal D-nr: I2018/00115

Nyköping 2023

Innehåll

Inledning	7
Bakgrund	7
Lagstiftning	7
Översiktlig historik och nulägesbeskrivning	9
Beskrivning av kyrkogården	9
Historik	12
Beskrivning av föreslagna ändringar	17
Antikvarisk konsekvensanalys av förslaget	23
Övriga synpunkter	24
Sammanfattande slutsats	24
Källförteckning	25

Årdala kyrka öster om Båven mitt i Södermanland. Kartan är hämtad från Lantmäteriets webbtjänst Kartutskrift.

Inledning

Bakgrund

Bettna församling planerar att lägga igen sex av tio grusgångar på södra delen av Årdala kyrkogård. Som motivering för åtgärden anges att grusgångarna är smala och därför svåra att sköta. Ett förslag har tagits fram av församlingen (se bilaga). Som underlag till tillståndsansökan och för att kunna bedöma förslaget lämplighet har länsstyrelsen önskat att en antikvarisk konsekvensbeskrivning tas fram. Museet fick i mars 2023 i uppdrag av församlingen att utföra denna konsekvensbeskrivning.

Rapporten är utförd av Anton Blomgren, bebyggelseantikvarie vid Sörmlands museum. Besök vid Stigtomta kyrkogård gjordes 2023-04-13 tillsammans med Annika Hugsén som representerade församlingen. Dokumentationen av kyrkogården gjordes vid samma tillfälle. Någon heltäckande inventering och kulturhistorisk bedömning av kyrkogården har inte gjorts. Någon särskild metod för karakterisering och värdering av kyrkogården har heller inte använts. Bedömningen av förslaget har således gjorts utifrån angivna källor samt genom egna observationer.

Lagstiftning

Kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser tillkomna före 1940 är skyddade enligt kulturmiljölagen och får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd från länsstyrelsen.

Kulturmiljölagen (1988:950) 4 kap. 11, 12, 13 §§:

11 § I vården av en begravningsplats ska dess betydelse som en del av kulturmiljön beaktas. Begravningsplatsen ska vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas. Lag (2017:562).

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader, fasta anordningar som murar och portaler samt vegetation. Lag (2017:562).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

- 1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,*
- 2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad, fast anordning eller vegetation, eller*
- 3. för att ändra medveten gestaltning av vegetationen.*

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen ska utföras och den dokumentation som behövs. Lag (2017:562).

Bild 1. Drönar fotografi taget hösten 2021. Foto av Joakim Eklund. SLM D2023-0376.

Bild 2. Kyrkogården, vy mot sydost. I förgrunden syns gång nr. 2. SLM D2023-0377.

Översiktlig historik och nulägesbeskrivning

Beskrivning av kyrkogården

Årdala kyrka och kyrkogård är belägen i ett jordbrukslandskap med närhet till sjöarna Uren och Båven. Omkring 300 meter väster om kyrkan ligger några rester av grundmurarna från 1752-års prästgård vilken revs 1892. Den nuvarande prästgården är byggd 1892. I vinkel mot huvudbyggnaden ligger församlingshemmet.

Kyrkoanläggningen består av kyrkan och kyrkogården som båda omges av en kallmurad bogårdsmur som i den 1914 utvidgade östra delen har större valda stenblock. Kyrkan ligger i anläggningens nordöstra hörn. I nordvästra delen av muren finns en vitputsad stiglucka från 1927 som leder besökaren in till kyrkans entré.

Kyrkogården är av typen gräskyrkogård och består av klippta gräsytor åtskilda av krattade grusgångar som löper i nord-sydlig riktning. Kyrkogården är relativt liten och har jämn, plan mark och är därför lätt överblickbar. Gravarna är placerade i öst-västlig riktning, med gravvårdarna vända mot gångarna.

I den västra äldsta delen av kyrkogården har många av gravarna en något högre ålder än i de övriga kvarteren. De är också något mer tätt placerade. Några gravar omges av lågt tuktade buxbomshäckar. Här saknas dock andra typer av träd och buskar, förutom vid kyrkogårdsmuren. Den mittre delen, rakt söder om kyrkans kor, har i nuläget bara ett fåtal glest utspridda gravar. Där finns också en minneslund med idegranar och en ljusbärare. I den 1914 utvidgade östra delen är gravarna mer glest och symmetriskt placerade. Gravarna är relativt unga, de äldsta härrör från 1800-talets slut. De flesta gravvårdar är små och enkelt utformade, men några större hällgravar och gravar med smidesstaket förekommer också.

Kyrkogården saknar en tydlig trädkrans. I dagsläget finns få större träd men desto fler mindre karaktärsträd och buskar av både löv- och barrträdsarter. Valet av träd och buskar är mycket varierande, varför det inte tros ha gjorts med syfte att uppnå en enhetlig utformning.

Bild 3. Kyrkogårdens västra de med gångarna 1 och 2. Vy mot norr. SLM D2023-0378.

Bild 4. Kyrkogårdens västra del, vy mot väster. Bakom tujabusken börjar gång nr. 7. SLM D2023-0379.

Bild 5. Kyrkogårdens östra utvidgade del. SLM D2023-0380.

Bild 6. Kyrkogårdens nordöstra del. SLM D2023-0381.

Historik

Kyrkobyggnaden

Kyrkobyggnaden uppfördes under 1100-talet med västtorn, långhus och smalare rakt avslutat kor. Långhusets taklag är daterat till 1481 och sakristians taklag ser utifrån den okulära bedömningen ut att byggts vid samma tillfälle. Takkonstruktionen har anpassats efter valven vilket innebär att valvslagningen och bygget av sakristian utfördes någon gång innan 1481. I början av 1500-talet byggdes vapenhuset. Tornets huv byggdes 1733 och ombyggdes 1779. Kyrkans västingång togs upp 1734. Kyrkan genomgick en stor omdaning i nygotisk anda 1861, både exteriört och interiört. Under 1950-talet utfördes nästa restaureringsinsats som tog bort stora delar av den nygotiska interiören.

Kyrkogården

I samband med 1861 års restaurering av kyrkobyggnaden gjordes även omfattande åtgärder på kyrkogården. Norra och västra delarna av kyrkogårdsmuren lades om. Kyrkogården som då var betydligt mer sluttande mot söder jämnades ut genom påfyllning med nya jordlager. Både arbetskraften och själva fyllnadsmaterialet förmedlades av sockenbor. Vid kyrkogårdens västra och södra sidor planterades skogslindar.

1914 utvidgades kyrkogården mot öster och den nuvarande östra muren uppfördes. 1925 återuppfördes ett parti av västra kyrkogårdsmuren som stått orörd sedan rivningen 1862. 1927 byggdes stigluckan i kyrkogårdsmuren väster om kyrkan. 1992 anlades en minneslund. 2004 reoverades ca 15 m av kyrkogårdsmurens vid östra hörn. Flaggstängen på gräsytan utanför stigluckan tillkom 2013. 2018 såddes den tidigare grusytan norr om kyrkan med gräs.

Fotografierna på nästkommande uppslag visar att kyrkogården tidigare var avsevärt lummigare än vad den är idag, med både fullvuxna träd samt mindre buskar och häckar. En lind intill nordvästra hörnet togs bort under början av 2000-talet. Strax efter 2010 ramlade den lind som stod öster om kyrkogårdsgrinden utmed vägen och 2015 föll även lindens som stod på västra sidan samma grind. Resterande lindar utmed kyrkogårdsmuren hamlades 2016 och 2021. Hösten 2021 återplanterades två nya skogslindar utmed muren på norra sidan.

Antalet grusgångar har också varit avsevärt färre. Fotografierna på nästkommande uppslag visar att kvarter A varit helt grästäckt under tidigt 1920-tal – åtminstone fanns inte gång nr 3, 4, 5 och 6. Hur kvarter B och C då såg ut framgår inte av tillgängligt bildmaterial.

Av 1934 års gravvårdskarta (se bild 13) kan det antas att gångarna nr 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9 och 10 då var anlagda, men det är också möjligt att flera av gångarna endast var planerade men ännu inte anlagda.

En jämförelse mellan 1934 års gravvårdskarta och 1960 års ortofoto (Lantmäteriet) pekar på att gång nr 4 (enligt församlingens numrering) är den som tillkommit sist, dock innan 1973 vilket flygfotot på bild 11 visar. Gång nr 6 tillkom mellan 1934 och 1960.

Bild 7. Årdala kyrka och kyrkogård på häradsekonomska kartan, ca 1890-1900. Bilden visar tydligt den ursprungliga delen av kyrkogården (i grönt) och den del till höger (öster) som införlivades med den äldre delen 1914.

Bild 8. Foto av Oscar Halldin under 1900-talets första år. Riksantikvarieämbetets arkiv. Kulturmiljöbild objekt-ID 16000200104809

Bild 9. Kyrkogårdsdelen rakt söder om kyrkan (nuvarande kvarter A) utan vare sig grusgångar eller gravar. Foto: Ivar Nilsson, 1922. SLM X1302-80

Bild 10. Kyrkogården (kvarter B) 1944. Foto av Ivar Schnell. SLM M014870

Bild 11. Flygfoto från 1973 som hämtats från ArkivDigital.

Bild 12. Flygfoto från 1983 som hämtats från ArkivDigital.

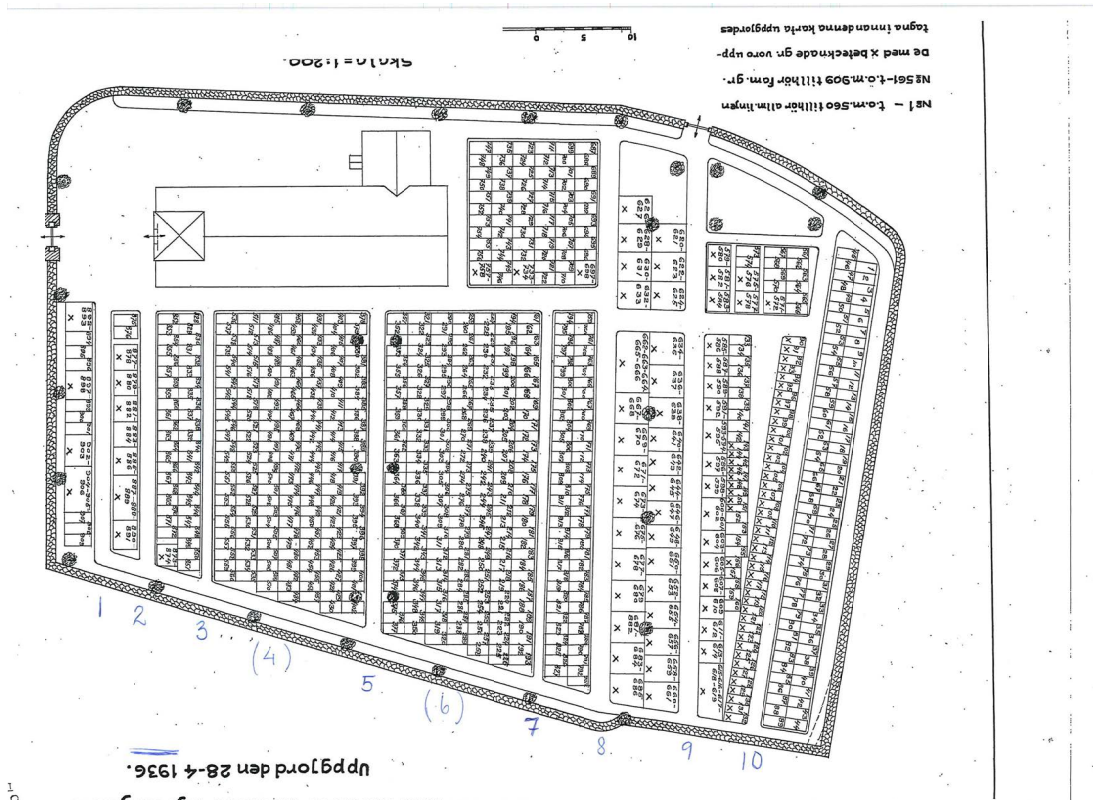

Bild 13. Kyrkogårdens äldsta gravkarta från 1936. Notera numreringen av gångarna.

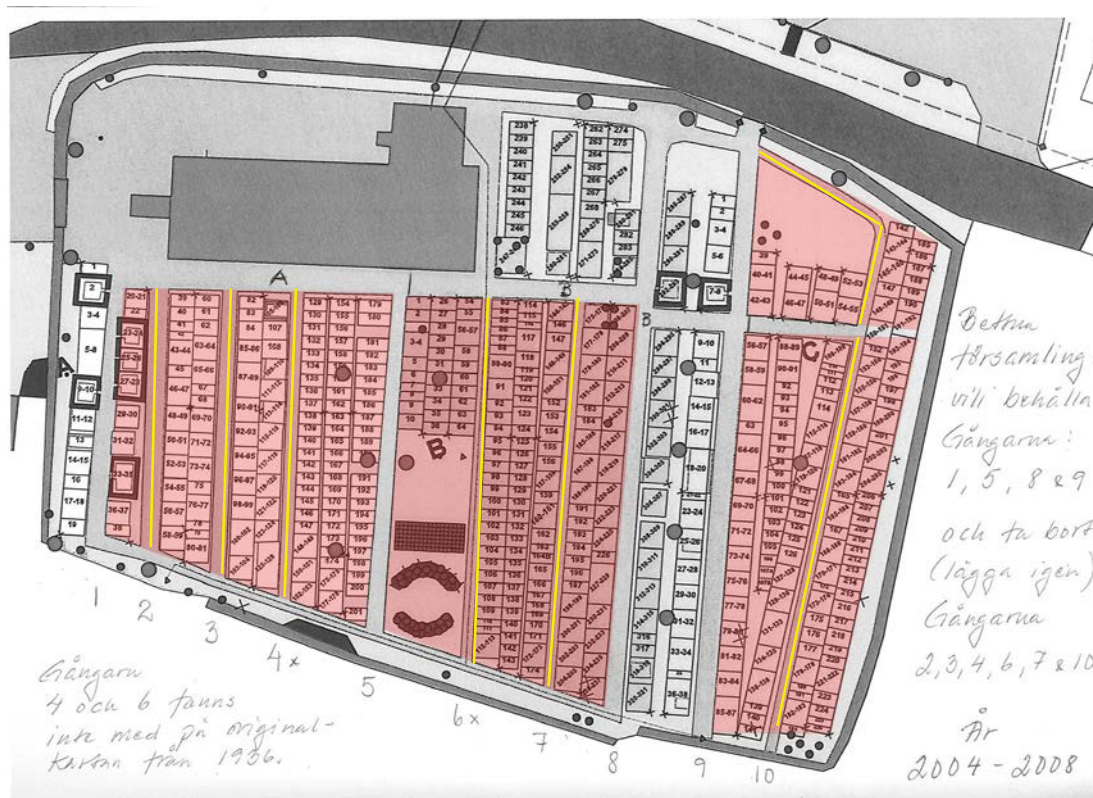

Bild 14. De gula strecken visar de gångar som avses läggas igen enligt aktuellt förslag. De röda markeringarna visar gravkvarteren som de skulle se ut enligt aktuellt förslag.

Beskrivning av föreslagna ändringar

Enligt förslagshandlingarna ska sex av tio grusgångar fyllas igen med jord och sås med gräs. Alla gångar löper i nord-sydlig riktning. Dessa är gångarna nr 2, 3 och 4 i kvarter A, gång nr 6 och 7 i kvarter B samt gång nr 10 i kvarter C (se illustration på motsatt sida).

Som skäl till ändringarna anges att grusgångarna är smala, punktvis bara 60 cm, vilket försvårar både skötseln av gravar och grusgångar, samt grävningen av nya gravar. Detta uppges inte minst medföra risker för skador på gravarna. Ofta är man tvungen att gräva i eller alldeles intill själva grusgången (detta illustreras på bild 21). Eftersom gångarna inte kan krattas och rensas med maskin görs skötseln för hand, vilket anses som ett tidsödande och tungt arbete.

Genom att lägga igen gångarna vill församlingen dels tillskapa större marginaler för grävningen med grävmaskin och således minska risken för skador på befintliga gravar, och dels underlätta den regelbundna skötseln av kyrkogården.

Bild 15. Gång nr 1 (höger) ska enligt förslaget behållas medan gång nr 2 (mitt i bild) avses läggas igen. SLM D2023-0382.

Bild 16. Gång nr 3 som avses läggas igen. Vy mot söder. SLM D2023-0383.

Bild 17. Bilden ovan är densamma som föregående (bild 16), men har ändrats i bildredigeringsprogram för att visa hur kvarteret (A) skulle kunna se ut efter att gången lagts igen och sätts med gräs. SLM D2023-0384.

Bild 18. Gång nr 4 som avses läggas igen. SLM D2023-0385.

Bild 19. Gång nr 5 som avses behållas. Vy mot söder. Minneslunden syns vid de två gröna idegranarna. SLM D2023-0386.

Bild 20. Gång nr 6 som avses läggas igen. Vy mot söder. SLM D2023-0387.

Bild 21. Gång nr 7 som avses läggas igen. I bildens övre vänstra del syns gång nr 8, som avses behållas grustäckt. Vy mot söder. Höger om gång nr 7 syns en nygrävd grav vars nedre kant gränsar precis till gången - en tydlig illustration av det problem som församlingen framför som huvudskäl till åtgärden. SLM D2023-0388.

Bild 22. Gång nr 8 som är något bredare och därför avses behållas. Vy mot söder. Kvarteret mellan gångarna 8 och 9 utgjorde den tidigare trädkransen innan kyrkogården utvidgades 1914. SLM D2023-0389.

Bild 23. Gång nr 9 som avses behållas. SLM D2023-0390.

Bild 24. Södra delen av gång nr 10 som avses läggas igen. Vy mot söder. SLM D2023-0391.

Bild 25. Norra delen av gång nr 10 som avses läggas igen. Vy mot väster. SLM D2023-0375.

Antikvarisk konsekvensanalys av förslaget

Kyrkogården karaktäriseras i dagsläget av de små gräsbevuxna gravkvarteren omgärdade av smala grusgångar som löper i nord-sydlig riktning. Att lägga igen sex av tio grusgångar gör att det i stället för tio mindre blir fyra större gravkvarter, av vilka de två västra får en betydligt mer liksidig form. Det innebär att kyrkogårdens nuvarande karaktär förändras, men inte på ett sätt som är väsensfrämmande och leder till någon oacceptabel förvanskning.

Kyrkogården har inte någon tydligt planerad utformning utan har växt fram relativt organiskt. Det gäller såväl kvartersindelningen, gångarnas utseende och sträckning och utseende samt urvalet av träd och buskar. Det gör att själva kyrkogården inte kan tillmätas några särskilda arkitektoniska eller stilhistoriska värden.

Det tydligast framträdande karaktärsdraget är att gravarna är orienterade mot gångarna. Gravvårdarna är således placerade med baksidorna mot varandra. Att lägga igen gångarna skulle möjligen kunna medföra att detta drag blir mindre begripligt. Det är dock knappast troligt eftersom man även fortsättningsvis bör orientera gravarna i samma riktning.

Två av de smalaste gångarna (gång nr 4 och 6) som har tillkommit efter 1936 respektive 1960 bidrar visserligen till den nuvarande långsmala kvartersindelningen. Eftersom både själva gångarna liksom kvartersindelningen de bidragit till inte är av särskilt hög ålder bedöms åtgärdsdelen inte medföra någon betydande försämring av kyrkogårdens kulturhistoriska värden.

Gångarna nr 2, 3 och 7, som har tillkommit innan 1936, har genom något högre ålder också något större kulturvärden. Eftersom det rör sig om relativt små tidsspänn (ett fåtal decennier) är också värdeskillnaden högst marginell. Gångarna bidrar också till den nuvarande kvartersindelningen och karaktären, i lika hög grad som gångarna 4 och 6. På samma sätt skulle en igenläggning av gångarna 2, 3 och 7 inte heller medföra några betydande värdemässiga förluster, i synnerhet eftersom gångarna 1, 5 och 9 (och eventuellt 10, vars bevarande jag förordar längre fram) avses bevaras.

Mot bakgrund av de äldre fotografier som visar att kyrkogården under tidigt 1920-tal inte var belagd med gångar utan var helt grästäckt, åtminstone på delen rakt söder om kyrkan, kan förslaget betraktas som en återgång till ett äldre utseende (se bild 9).

Gångarna nr 1 och 10 har dock en något annorlunda betydelse för kyrkogårdens karaktär och rumslighet än de inre gångarna nr 2-9 eftersom de följer kyrkogårdsmuren och ansluter till gångarna intill norra respektive södra sidorna och på så vis utgör en naturlig inramning av kyrkogården. I praktiken löper inte gången hela vägen runt kyrkogården då det finns ett litet avbrott i form av bl.a. en hög tuja och en större gravsten vid södra ändarna av gångarna nr 8-10. Detta påverkar dock inte att det upplevs som om det finns en grusgång som löper runt hela kyrkogården.

Gång nr 1 berörs inte av det aktuella förslaget och behöver inte diskuteras närmre. Gång nr 10 inklusive den svängda delen intill norra kyrkogårdsmuren berörs dock av förslaget. Att lägga igen denna del skulle medföra att den nuvarande runtgående gången som åtminstone till största delen följer kyrkogårdsmuren och således omfattar hela kyrkogården får en delvis annorlunda, mer uppbruten och mindre harmonisk form än vad den nuvarande "cirkeln" utgör. Därför rekommenderas att gång nr 10 inte läggs igen, men kan istället breddas något om detta är möjligt med hänsyn till avståndet till befintliga gravar. Breddningen får dock inte vara för stor, eftersom det också skulle ge negativ inverkan på karaktären.

Övriga synpunkter

Befintliga gångar har slitlager av grov sand, men inget ordentligt bärlager. Det gör att sanden trampas eller sjunker ner i jorden varpå gångarna blir både mjuka och leriga. Det bidrar därmed till en dålig framkomlighet och tillgänglighet. Vid besökstillfället i april 2023 syntes tydliga, relativt djupa hjulspår, vilket indikerar att gångarna är svårframkomliga i synnerhet för besökare med rullstol, rollator eller permobil. Därför rekommenderas att församlingen renoverar de gångar som bevaras; gång nr 1, 5, 8, 9, förslagsvis även gång nr 10 samt gångarna längs med norra och södra kyrkogårdsmuren.

Gångarna bör läggas om med ordentliga bärlager och slitlager, förslagsvis med *Slotsgrus* som till utseendet liknar befintligt slitlager men ger betydligt bättre stadga. Även andra slags grus kan användas, så länge det inte medför betydande utseendemässiga förändringar. Åtgärden bör föregås av en projektering av trädgårdsarkitekt eller dylikt, med erfarenhet av liknande uppdrag.

Sammanfattande slutsats

Förslaget bedöms ge små negativa konsekvenser för kyrkogårdens karaktär och kulturhistoriska värde. Det utgör i viss mån en återgång till ett tidigare utseende.

För att bevara upplevelsen av att grusgången följer kyrkogårdsmuren och på så vis omfamnar kyrkogården, rekommenderas att gång nr 10 utgår ur förslaget.

Kvarvarande gångar kan för tillgänglighetens skull breddas något där så är möjligt, samt renoveras med nytt bär- och slitlager som ger bättre bärighet och framför allt underlättar framkomligheten med rullstol, rollator och permobil.

Källförteckning

Tryckta källor och litteratur

AQ Arkitekter (2003). *Vård- och underhållsplan Årdala kyrka*. Worddokument tillhandahållet av Annika Hugsén, Bettna församling.

Taawo, Kjell & Wockatz, Eva m.fl (2006). *Kulturbistorisk karakterisering och bedömning av Årdala kyrka*. Kyrkokarakteriseringsprojektet Södermanlands län 2002-2010. Sörmlands museum, Nyköping. Digital fil i PDF-format.

Taawo, Kjell & Eriksson, Daniel (2022). *Medeltida taklag i Södermanland - Rapport Etapp 3*. Sörmlands museums diarienummer: KN-SLM18-0005. Rapporten ingick i projektet Medeltida taklag i Strängnäs stift. Uppdragsgivare: Strängnäs stift. Utförare: Sörmlands museum och Bygg & Hantverk i Karlskoga. Nyköping: Sörmlands museum.

Internet

Grönwall, Eva (2017). *Begravningsplatser förr och nu*. PDF tillgänglig på Svenska Kyrkans hemsida. Utgivare: Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation.

Kringla, Riksantikvarieämbetet: <https://www.kringla.nu/kringla/> (hämtat 2023-05-25)

Lantmäteriet, Min karta: <https://minkarta.lantmateriet.se> (hämtat 2023-05-25)

Arkiv

Sörmlands museum, Nyköping:

Topografiska arkivet: Årdala kyrka

Fotografiska arkivet: KI:276 Årdala kyrka

Övriga källor

Kopior av gravvårdskartor, Årdala kyrka: 1936, 1977, 2004. Tillhandahållna av Annika Hugsén, Bettna församling.

